

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ

І.І. ЛЕОНІДОВ, к.е.н., доцент,
Національна металургійна академія України,
м. Дніпропетровськ, Україна,
leonidovil@gmail.com,

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРИВЛАСНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТУ В УКРАЇНІ

На основі розробки гіпотези про інституціоналізацію інтересів привласнення інтелектуального продукту та їх розділ на групи, запропоновані новації в концепцію кліометрики про економічну революцію Д. Норта, які отримали втілення у виявленні тенденції становлення в Україні нової системи господарювання, заснованої, переважно, на привласненні інтелектуального продукту, властивих їй хронологічних періодів, інституціональних обмежень, видів трансакцій, критеріїв.

Ключові слова: кліометрика, інтереси привласнення інтелектуального продукту, інститути, трансакції.

На основе разработки гипотезы об институционализации интересов присвоения интеллектуального продукта и их разделении на группы предложены новации в концепцию экономической революции клиометрики Д. Норта, получившие воплощение в выявлении тенденции становления в Украине новой системы хозяйствования, основанной, преимущественно, на присвоении интеллектуального продукта, свойственных ей хронологических периодов, институциональных ограничений, видов трансакций, критериев.

Ключевые слова: клиометрика, интересы присвоения интеллектуального продукта, институты, трансакции.

I.I. Leonidov
Periodization of Intellectual Product Acquisition in Ukraine

The results have been obtained by means of international method as quintessence: the integrity of historical and logical — when defining periods in the realizing the interests in acquisition of intellectual product on the second stage of economic revolution in the concept of cliometrics; praxeological approach — when analyzing the acquisition of the forms of intellectual product as a synthesis of material substratum and immaterial content; cross-disciplinary approach — when studying institutional restrictions (patterns, rules and traditions) which determine realization of groups of interests in acquisition of intellectual product as well as changes in institutional

conditions for acquisitions. System method — identifying coordination in realizing groups of interests in acquisition of intellectual product (power, administrative, creative-labor), criteria for modelling historical processes in the identified periods of the second stage of economic revolution in Ukraine (according to D.Nort).

In accordance with the hypothesis about institutionalization of interests in acquisition of intellectual product and its division into groups (power, administrative, creative-labor) the article suggests novations to the convention of economic revolution of D.Nort cliometrics. It has come to the conclusion that modern development of national economy is characterized by the features of the second stage of economic revolution.

The paper provides justification to chronological periods in the realization of each group of interests in acquisition of intellectual product. The ground for this periodization has been formed by the types of transactions, specifics of institutional restrictions, dominating forms of intellectual product to be acquired.

The article under consideration puts forward the system of criteria characterizing the development of the stated periods.

It identifies the trend and periods of developing new system of economic activity in Ukraine based predominantly on acquisition of intellectual product.

Applying the suggested system of criteria enables to identify general direction of establishing new system of economic activity, - developing acquisition of intellectual product on the corresponding market as well as giving the opportunity to identify its further evolution in historical models, appropriate conditions of modern development of Ukraine's national economy.

Key words: cliometrics, interests in acquisition of intellectual product, institutes, transactions.

Ефективний розвиток привласнення інтелектуального продукту у відтворювальному контурі національної економіки передбачає відповідні інституціональні зміни, реаліями

© І.І. Леонідов, 2014

яких є формування нової системи господарювання. Феномен останньої вітчизняні і зарубіжні вчені розкривають [1; 2; 3] в усьому різноманітті універсуму. Наприклад, окремі характеристики нової системи господарювання виділяють за критеріями послідовності еволюції суспільств ("нового індустріального", "постіндустріального", "суперіндустріального"), якості їх становлення ("завершене", "зріле"), домінування певного ресурсу ("інформаційного", "комунікаційного", "технотронного" [4; 5]), цивілізаційної відмінності ("цивілізація дозвілля", "цивілізація могутності", "поворотна цивілізація", "постцивілізація" [6, 324]) та інші. Кожна складова наведеної класифікаційної різноманітності відображає окремий вимір якісних зрушень у реалізації складових інтересів привласнення. Скажімо, "постіндустріальне" вказує напрями, властиві владній частині цих інтересів, що спрямовують привласнення результатів відповідної діяльності; "інтелектуальне" – на визнання реалізації творчо-трудоваї частки інтересів привласнення у якості провідного каталізатору економічного зростання; "інформаційне" – на відповідність управлінським інтересам щодо підвищення питомої ваги інформаційних форм інтелектуального продукту у сферах його обігу, складі національного багатства тощо.

Зазначене різноманіття уявлень характеризує лише відокремленні результати процесів та явищ, що протікають при становленні нової системи господарювання, та нажаль не охоплюють її змісту. Наприклад, інформація і знання постають одночасно вхідними даними та результатом процесу створення інтелектуального продукту; інтелект – засобом продукування його форм; віртуальність, комунікації – наслідком впровадження інтелектуального продукту у інформаційно-комп'ютерних технологіях; постіндустрія – це його передумова (пріоритетного розвитку сфери створення інтелектуального продукту) і наслідок (розширення видів діяльності з олюднення опосередкованого і безпосереднього, форм привласнення інтелектуального продукту) тощо. Як бачимо, наявність інтелектуальної складової у широкому спектрі критеріальних ознак нової системи господарювання (постіндустріальна, інтелектуальна, інформаційна, віртуальна, комунікативна, інноваційна тощо) є визнаною. А перетворення власності у якості фундаменту усіх економічних трансформацій вважається незаперечним.

Таке ж суттєве значення реформування

власності відіграло на становлення й розвиток системи привласнення інтелектуального продукту. Нажаль, зазначені концептуальні й методологічні підходи є недостатньо адаптованими щодо особливостей реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту в українській економіці. Звідси метою статті є дослідження особливостей еволюції привласнення інтелектуального продукту, властивих йому суперечностей, їх розвитку і способів подолання, на основі інтеграційного методу.

З авторського погляду, нову систему господарювання доцільно охарактеризувати як засновану, здебільшого, на привласненні інтелектуального продукту. По теперішній час немає спеціальних досліджень хронологічних меж такої системи господарювання. Однак з'являються перші спроби аналізу періодизації етапів трансформування власності (у т.ч. на інтелектуальний продукт), що може бути використаним для дослідження історичної послідовності подій, які відбуваються у сфері реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту. Наприклад, утворення основи зазначеної системи господарювання може бути відображене другим етапом економічної революції за Д.Нортом.

Такий новий погляд на роль базових науково-технічних та соціальних зрушень у економічному розвитку суспільства сформувався неоінституційним напрямком (кліометрика Д.Норта [7]), шляхом виділення поступів трансформування з погляду прав власності й трансакційних витрат. Відносно найбільш суттєвого впливу на хронологію інституціональних змін кліометрикою виокремлено два етапи економічної революції. Прикладення їх до вітчизняних реалій актуалізує розгляд переходу від першого етапу економічної революції до другого, та його сприяння формуванню системи господарювання, заснованої здебільшого на привласненні інтелектуального продукту.

За наведеною хронологією завершення першого етапу в Україні охарактеризувалося власністю на засоби виробництва, яка вважалася загальнонародною й домінувала у державній формі. Поки існували загальні права власності на ресурси (у т.ч. й інтелектуальні), стимули до пошуку кращих технологій та знань були слабкими. Така форма власності була властивою адміністративно-командній системі господарювання, що розвалилася.

Другий етап економічної революції в Україні започатковується формуванням приватної власності. Виключність правомочності

суб'єктів власності забезпечувала їм винагороди, які мотивували до підвищення ефективності й продуктивності, створення кращих технологій, повної реалізації інтересів привласнення тощо. Основними ознаками цього етапу (за Д.Нортом) є: тісна інтелектуальна взаємодія учених й винахідників, що сприяло усвідомленню високої соціальної віддачі науки та посиленню притоку приватних і державних коштів до неї; розвиток університетів та дослідних центрів у їх сучасному вигляді в наслідок виникнення систематичного попиту на наукові знання; розвиток прав інтелектуальної власності. Інтеграційне дослідження характеристик відміченого етапу в Україні вимагає розгляду реалізації складових інтересів привласнення інтелектуального продукту у їх різноманітності, однак у загальному для них векторі руху.

Прояв першої з цих ознак в Україні стимульований діалектичною взаємодією сфер освіти і науки. Остання є об'єктивним фундаментом освіти в суспільстві, через змістовне наповнення навчальних дисциплін. Провідна роль освіти – у постачанні кваліфікованих кадрів до сфери науки, – розкривається при підготовці кваліфікованих кадрів на рівні кандидатів і докторів наук у т.ч. і для самої освіти. Водночас до сфери науки й освіти належить значна частина спеціалістів вищого рівня кваліфікації, що засвідчує, зокрема, наявність у них вчених звань, присвоєних за досягнення також і в освіті. Зазначена взаємодія, капіталізуючи авансовані кошти, сприяє інтелектуальному розвитку, що розпочинається із здобуття населенням країни певної суми знань у сфері освіти та завершується використанням форм інтелектуального продукту у відповідних секторах економіки. Таке стимулювання коштів спрямовувало переважну реалізацію управлінських інтересів на повноту привласнення інтелектуального продукту в умовах прояву зовнішніх ефектів (побічних результатів інтелектуальної діяльності, які отримує не творець чи замовник, а сторонні особи). Негативи екстерналій проявлялися у відповідній динаміці трансакцій у сферах обміну правомочності на інтелектуальний продукт при альтернативах трансформування власності та залучення коштів. Звідси, хронологію періодів переважної реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту пропонується розкрити за критерієм їх інституціональних обмежень.

Перший період відзначився реалізацією інтересів привласнення інтелектуального про-

дукту, успадкованого від адміністративно-командної системи. Деформованість владної частини інтересів привласнення обумовила у роздержавлених суб'єктів господарювання нагромадження цього продукту як секретів виробництва, на які майже не оформлювалися ліцензії й патенти. Автономне інвестування суб'єктами господарювання у розвиток "секретних технологій" було ризикованим, надмірно витратним. Реалізація творчо-трудових інтересів стимулювалася із незначних джерел фінансування відособлених суб'єктів господарювання і мала відповідні мотиви. Слабкий захист правомочності інтелектуальної власності, адекватна динаміка доходу від її об'єктів та відсутність правил взаємної довіри обумовили переваги в реалізації управлінських інтересів привласнення та підпорядкування ними їх владної частини. Розповсюдження інтелектуального продукту стало домінувати над його нагромадженням і створенням та набуло раціональних форм.

Їх перешкодами стали високий ризик втрати монополії володіння інтелектуальним продуктом, обмеженість правомочності розпорядження ним тощо. Наприклад, така правомочність була істотно обмеженою в умовах коли інтелектуальний продукт як товар не поширювався. Реалізація управлінських інтересів при прийнятті рішень щодо притоку коштів до сфери створення інтелектуального продукту не стимулювалася на основі ринкової динаміки, тому що "нічого не набувалося" при підвищенні ціни інтелектуального продукту та "нічого не втрачалося", коли ціна на нього падала. Наслідками такої реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту стали неефективне його створення, мала кількість інвестицій (переважно пільгоорієнтованих) та їх незначний приплив. Унеможливленню зростання останнього сприяло, зокрема, розмитість правил взаємодії з інвесторами, відсутність національного законодавства про прямі іноземні інвестиції тощо.

Як бачимо, відмітною рисою першого періоду реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту в рамках автономних раціональних агентів є формування трансакцій розповсюдження, обумовлених невизначеністю правил взаємодії, взаємної довіри.

Відзнакою другого періоду є реалізація інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі технологій, удосконалених для використання в галузях національної економі-

ки. Переважання самофінансування суб'єктами господарювання створення інтелектуального продукту в формі "ноу-хау" сприяло реалізації творчо-трудоваї частини інтересів привласнення. Поряд з цим, поштовх розвитку управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі ліцензій надала поява іноземних інвесторів. Правила їх взаємодії окреслила схвалена Верховною Радою України концепція науково-технологічної та інноваційного розвитку України (1999 р.), для втілення якої було створено систему експертизи науково-технічних програм та проектів різного рівня з необхідним методичним забезпеченням. Регламентовані правилами взаємодії обумовили щорічний приток коштів до інтелектуальної сфери, що характеризувався різким зростанням, порівняно невеликими обсягами (до півтори сотні млн. дол.) та скасуванням пільг. Це стимулювало реалізацію управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту в формах ліцензій і "ноу-хау", з поширенням яких ув'язувалося отримання основної частини відповідних доходів.

Відбулася ув'язка реалізації творчо-трудоваї та управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту, що почала регламентуватися через джерела фінансування науково-дослідних робіт як замовлення держави, корпорацій, іноземних суб'єктів. Поліпшення фінансування науки й освіти, поступове зростання відповідних бюджетних видатків держави (до п'яти відсотків), на жаль, було недостатнім для прискорення темпів науково-технічної діяльності і потребувало пошуку додаткових шляхів зростання інвестицій. Актуальність останніх відобразила суперечність реалізації складових інтересів привласнення через прояв істотного розриву між витратами на інтелектуальну сферу та використанням її продукту у вітчизняній економіці; через уповільнення та недостатню збалансованість фінансового забезпечення усіх стадій створення, накопичення, розповсюдження інтелектуального продукту та ін.

Оскільки держава ще не забезпечила повноти прав інтелектуальної власності, альтернативності фінансування – то поширення інтелектуального продукту на практиці пов'язувалося з досить високими трансакціями у суб'єктів господарювання. В цих умовах владні інтереси привласнення на інтелектуальний продукт не сформувалися, а були підпорядкованими управлінським. Максимізація відповідних доходів управлінськими інтересами

в зазначених умовах призводила до розпорошення інтелектуального продукту. Дійсно, набуло динаміки "розпорошене" розповсюдження інтелектуального продукту. При ньому суб'єкт "розпорошеного" розповсюдження не був володарем інтелектуального продукту (владні інтереси не сформовано), а лише мав необхідні відомості про нього (реалізація управлінських інтересів). Звідси носій управлінських інтересів отримував чисту вигоду (за рахунок лише трансакцій на пошук інформації). Для реципієнта "розпорошення" були дешевшими, ніж трансакції офіційного (легального) придбання та реєстрації цього продукту. Подолання зазначеного вимагало посилення державного регулювання й контролю за розповсюдженням інтелектуального продукту, забезпечення альтернативності фінансових надходжень.

Таким чином, відмітною рисою другого періоду переважної реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту різноманітними суб'єктами господарювання є динаміка трансакцій, обумовлена поширенням "розпорошених" його форм та недосконалістю правил легального придбання і реєстрації.

Саме на третьому періоді переважання реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту відбувається в інтеграційних наукових процесах, що охоплюють всі рівні національної економіки. Так, мікрорівень представлений реалізацією цих інтересів крізь інтеграцію наукових і освітніх структур у межах окремих наукових і дослідно-конструкторських установ. На мезорівні інтереси привласнення інтелектуального продукту реалізуються через міжгалузеві господарські зв'язки (наприклад, сучасні університети є багатогалузевими корпораціями наукомісткої спрямованості, діяльність яких концентрується в науково-освітній сфері). Макрорівень реалізації складових зазначених інтересів постає єдиним комплексом усіх видів науково-освітньої діяльності в державі. Перспективи розширеної реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту відкриває національна науково-освітня сфера країни в складі глобальних інтеграційних процесів. Об'єктивне посилення інтеграції науки і освіти збагачує науково-освітні можливості міжнародної економіки, активно впливаючи на відтворювальні контури привласнення інтелектуального продукту у вітчизняній новій системі господарювання, що зароджується.

Зміни в правилах реалізації управлінської складової інтересів привласнення обумовлені активізацією заходів держави щодо захисту прав інтелектуальної власності, відповідного інституційного утворення, переходу до траєкторії інноваційного економічного зростання. Інституціональна система починає регламентувати правила реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі інновацій, а також стимулювати їх впровадження у виробництво. Поширення інтелектуального продукту в формі інновацій сприяло формуванню владних інтересів їх привласнення шляхом фінансування з альтернативних джерел. Відбувається зростання середнього щорічного обсягу інвестицій (до шестисот млн. дол.) та їх динаміки. При цьому правило "розподілу витрат" запроваджувалося, наприклад, у вигляді встановлення платні за навчання для студентів приватних закладів, структурі позабюджетного фінансування з переважною часткою коштів організацій-замовників підприємницького сектору, практики залучення коштів іноземних інвесторів до чверті обсягів фінансування в науковій сфері. Нажаль співвідношення між обсягом фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності лишилося недостатнім при можливостях привласнення інтелектуального продукту. Однак, воно засвідчило про ув'язку владної та управлінської частин інтересів привласнення, яка перешкоджає його "розпорошенню".

Зазначене характеризує період переважної реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту як інтеграційний. Він відзначається початком створення інституціональних умов, в яких суб'єкт розповсюдження інтелектуального продукту стимулюється винагородою від продажу правомочності розпорядження або володіння, як правило, в момент здійснення угоди. Витрати на інституціоналізацію форм інтелектуального продукту (патент, ліцензія, копірайт) є своєрідними інвестиціями, ефективно впровадження яких протягом певного часу породжує відповідні форми доходу.

Отже, сучасний поступ переважання реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі інновацій характеризується як інтеграційний, при незбалансованості складових зазначених інтересів.

З авторського погляду, підпорядкованій реалізації управлінських інтересів (відносно владних) сприятиме активізація залучення фінансів корпоративного сектору економіки з

відповідними державними гарантіями для фінансового забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності й тісно пов'язаного з ним залучення венчурного капіталу (створення індустрії венчурного бізнесу) [8, 45]. Окрім цього, збалансованій реалізації управлінської частини інтересів привласнення сприяє підвищення наукоємності ВВП з 0,98% до 1,5% за рахунок інституціоналізації агентства регіонального розвитку [9] та розробки відповідних правил фінансування.

Таким чином, на другому етапі економічної революції в Україні, посилення динаміки та обсягу притоку приватних і державних коштів до інтелектуальної сфери, окреслило простір переважної реалізації управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту, в якій виділяються наступні періоди: автономний, розпорошений, інтеграційний.

Наступна характеристика другого етапу економічної революції (за Д.Нортом) відображає умови формування системи господарювання, заснованої переважно на привласненні інтелектуального продукту, коли виникнення систематичного попиту на наукові знання віддзеркалюється у розгалуженій мережі наукових організацій різних типів. Їх діяльність, спрямована на забезпечення належного науково-технічного рівня практично всіх сфер національної економіки, актуалізує реалізацію здебільшого творчо-трудової частини інтересів привласнення інтелектуального продукту. Поступи переважання такої пропорції складових інтересів розділяє критерій їх обмеженої самореалізації за наступними періодами.

Перший з них висвітлював домінування реалізації творчо-трудових інтересів привласнення інтелектуального продукту при визначенні потреб майже на всі його форми: базисні інновації, принципово новий продукт, переважно покращуючи технології. Механізм реалізації зазначених інтересів складався із залишків розподільчих відносин, успадкованих від адміністративно-командної системи. Несформованість ринку інтелектуального продукту обумовила заходи держави з імітації його важелів: конкурентних, кон'юнктурних та ціноутворюючих. Реалізація творчо-трудових інтересів привласнення інтелектуального продукту в процесі підготовки кадрів, виконання певних обсягів НДДКР та ін. залежала від потреб, масштабів, місцезнаходження профільних підприємств. Останні трансформувалися із замовників у суб'єкти попиту в результаті приватизації.

Наприклад, у розміщенні національного виробника важливу роль відіграло сприяння провідних проектних інститутів реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту при проектуванні великих промислових підприємств, транспортних магістралей, гідротехнічних споруд, а також складанні генеральних планів міст, районів тощо. Також базування наукових закладів визначало домінування реалізації зазначених інтересів в галузях наукомістких та невиробничої сфери. Водночас підпорядкований характер реалізації управлінських інтересів привласнення впливав на спеціалізацію мережі підрозділів наукових організацій, що сприяло поширенню актуальних форм інтелектуального продукту в регіонах та формуванню пропозиції на відповідному ринку. Так, через інститути теоретичного профілю реалізувалися інтереси привласнення інтелектуального продукту у великих науково-культурних центрах. Реалізація цих інтересів крізь мережу прикладних науково-дослідних інститутів тяжіла до виробничих баз, переважна частина яких знаходилася в центральних районах. Філії, відділення, лабораторії таких інститутів сприяли реалізації зазначених інтересів привласнення здебільшого на периферії. Домінування реалізації творчо-трудової частини інтересів привласнення інтелектуального продукту кристалізувалося кооперацією наукових установ для створення науково-виробничих об'єднань.

Попит на інтелектуальний продукт імітувався при його розподілі через держзамовлення в зазначеній мережі привласнення науково-дослідних організацій. Держава створювала інститути, покликані "каналізувати" ефект від схильності індивідів до творчості й пріоритетами розвитку інтелектуальної сфери. Підпорядкована реалізація управлінських і власних інтересів привласнення призвела до того, що приріст інтелектуального продукту не завжди знаходив свого зацікавленого споживача.

Отже, відмітною рисою першого періоду домінуючої реалізації творчо-трудових інтересів привласнення інтелектуального продукту в коопераційно-спеціалізованих умовах є формування трансформаційних трансакцій, обумовлених зразками імітації державою ринкових важелів.

Другий період характеризує реалізацію здебільшого творчо-трудових інтересів привласнення інтелектуального продукту на конкурентній основі. Посилення конкуренції в середині наукової сфери відкрило простір взаємної

ув'язки творчо-трудової та управлінської складових цих інтересів привласнення, що призвело до скорочення сектору "корпоративного" (або експериментального) відносно науково-дослідного (прикладного). На другому періоді, в порівнянні з першим, щорічна питома вага організацій прикладної науки стабільно збільшується. При реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту на конкурентній основі відбулося її загострення між прикладним та академічним секторами науки. Так, фахівці з науково-дослідних інститутів почали масово "заробляти" викладанням у освітніх університетах.

В свою чергу, розширення мережі університетів охарактеризувалося збільшенням на третину відносної частки організацій академічного сектору науки через стрімке зростанням недержавних вищих навчальних закладів. Якщо на першому періоді вони рахувалися одиницями, то з 1996 р. недержавні учбові заклад охопили близько п'яти відсотків усіх студентів ВНЗ. Поява приватних суб'єктів відобразила розширення реалізації здебільшого творчо-трудових інтересів привласнення інтелектуального продукту, сприяла суттєвим змінам у структурі формування попиту на послуги вищих навчальних закладів. Прояв тенденції невідповідності числа недержавних ВНЗ відсотку студентів, які навчалися, засвідчив про те, що більшість з них значно менші від державних, не мали таких тривалих традицій в системі вищої школи. Конкурентоспроможності приватних ВНЗ сприяла більш скромна ціна навчання, нижчі вимоги до студентів тощо. Підпорядкована реалізація управлінських інтересів привласнення інтелектуального продукту проявилася в "примітивній" комерціалізації навчання, що захлиснула задоволення попиту на українську освіту, що об'єктивно сприяла зниженню її традиційно високої якості.

Зазвичай інтереси привласнення інтелектуального продукту реалізувалися шляхом взаємодії академічного сектору (освіти) з усіма сферами суспільного життя безпосередньо через особистість, включену в економічні, соціальні, політичні, духовні та інші зв'язки. Поряд з цим освітні університети почали здійснювати пошук носіїв попиту для впровадження винаходів у виробництво. Це засвідчило появу нових функцій вищої освіти. Окрім традиційних досліджень і розробок, обмежених університетськими лабораторіями, вона почала виконувати й невластиву їй функцію доведення досліджень до конкретних технологічних рішень

(яку раніше виконувала прикладна наука). В результаті такої реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту утворилася поліфункціональність академічного сектора науки. Це дозволило в його межах реалізувати інтереси привласнення інтелектуального продукту через ринок, задовольняючи на платній основі попит на освітні послуги та суспільний інститут, покликаний сприяти соціально-економічному розвитку. На практиці господарювання зазначена поліфункціональність призвела до трансакцій від зниження доступності вищої освіти після комерціалізації академічного сектора науки; послаблення впливу держави на процес підготовки кадрів у ВНЗ; виникнення (під впливом попиту з боку абітурієнтів та комерційної пропозиції ВНЗ) великих диспропорцій у системі підготовки кадрів для реального сектору економіки; актуальності підвищення якості результатів освіти за стандартними критеріями тощо.

Як бачимо, другий період переважної реалізації творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту відзначився трансформаційними трансакціями, обумовленими поліфункціональністю й посиленням конкуренції між установами академічної й галузевої науки.

Третій період реалізації здебільшого творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту відображає формування суспільного освітнього і наукового простору та розроблення єдиних критеріїв і стандартів.

Зазначені інтереси домінують в умовах, коли тріада "освіта – наука – виробництво" стає первинною в процесі втілення стратегії інноваційного розвитку промислового виробництва в Україні. Домінування творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту в сфері освіти пов'язує цю тріаду по вертикалі ("знання загальне – початкове - середнє професійне"), функціонально задовольняючи попит на нього через постачання педагогічних кадрів, методично-педагогічних і технологічних розробок, і по горизонталі ("наука – виробництво"), забезпечуючи задоволення попиту промисловості у інженерно-технологічних та управлінських кадрах, а академічної й прикладної науки – науковими кадрами. У вищих навчальних закладах впроваджується світовий досвід привласнення інтелектуального продукту фундаментальних і прикладних досліджень в середині наукової сфери, при виконанні ролі сполучної

ланки між наукою академічною та науково-дослідними розробками. Наприклад, через забезпечення випускників можливостями участі у міжнародних науково-технічних програмах (Нідерланди, Бельгія); політику залучення передових зарубіжних фірм із галузей машинобудування та електроніки для працевлаштування випускників (Великій Британії); програми формування навичок створення власних інноваційних підприємств (Німеччина) та ін. Зазначені зміни в привласненні інтелектуального продукту породжують трансакції, зумовлені: ускладненням безпосереднього процесу навчання; розширенням інституціональних форм і структури організації освіти; диверсифікацією її фінансового механізму. Розроблення єдиних критеріїв і стандартів привласнення окремих форм інтелектуального продукту задає "Болонський процес". За цим процесом стандартизація попиту охоплює не лише підготовку кваліфікованих кадрів дослідників, інженерів, викладачів, економістів, а й створення умов для ефективного використання їх діяльності.

В Україні започатковуються певні організаційно-інтеграційні форми між академічними, прикладними науковими установами та освітніми закладами, які стандартизують привласнення інтелектуального продукту через створення нових інноваційних структур, користування науковими бібліотеками, написання спільних наукових праць, проведення конкурсів із виявлення обдарованої молоді та спільних науково-практичних конференцій, виконання спільних міжнародних проектів тощо. Реалізація творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту на конкурсній основі, наприклад, в сфері надання освітніх послуг починає бути рентабельним видом економічної діяльності, що з 2004 р. становила 15,8%. Водночас, матеріальна частка в структурі сукупних витрат надання освітніх послуг становила в середньому одну п'яту. Це найнижчий показник питомої ваги матеріальних витрат у структурі собівартості виробленої продукції, зокрема у сфері послуг.

Однак, в сучасному періоді переважання реалізації творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту на основі конкурентного механізму не забезпечує необхідного рівня попиту з боку підприємств на науково-технічні досягнення. Загострюється суперечність між наукою, що задовольняє попит у нововведеннях, і промисловістю, яка задовольняє попит у новій техніці та технологіях

як частини нововведень. Перешкодою у розв'язанні суперечностей є стан наукових організацій і установ, які виконують дослідження й розробки: погіршення матеріально-технічної бази, висока частка морально застарілого наукового устаткування й обладнання, скорочення чисельності фахівців, зайнятих науковою та науково-технічною діяльністю тощо. У наслідок цього утворюється тенденція зниження ефективності нагромадженого науково-технічного потенціалу, інноваційний застій.

Можливість адаптуватися до мінливого середовища функціонування, зацікавленість у розвитку й розширенні різних форм інтеграції з виробництвом у процесі підготовки кадрів і наукових розробок стимулюються заходами держрегулювання, насамперед, через відповідні урядові програми, започатковані на конкурентному механізмі підтримки. Це актуалізує ув'язку творчо-трудова та владних інтересів привласнення інтелектуального продукту. Економічним стимулом такого погодження є природне бажання посісти провідне місце в обслуговуванні наукових потреб промисловості з формуванням у кінцевому підсумку стійких потоків не бюджетних надходжень господарської діяльності, політичним – набуття значущості відповідних державних заходів із надання додаткових суспільних засобів підтримки, а інституціональним – вирощування інституту суспільних цінностей (зразки рекомендацій, поручительства, престижності).

Таким чином, сучасний період реалізації здебільшого творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту академічного і прикладного секторів науки в ланцюгу зв'язків "освіта – наука – виробництво" відзначився трансформаційними трансакціями їх стандартизації.

Як бачимо, на другому етапі економічної революції в Україні, виникнення систематичного попиту на наукові знання визначило переважання реалізації творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту, яка розділяється на наступні періоди: кооперативно-спеціалізований, конкурентний, стандартизований.

Ще одна характеристика другого етапу економічної революції (за Д.Нортом) відображає становлення системи охорони прав інтелектуальної власності в Україні. Йому відповідає домінування реалізації владної складової інтересів привласненні інтелектуального продукту, для якої важливого значення набуває інституціональне середовище. Його інституціональ-

ною основою є, насамперед, законодавство із захисту прав інтелектуальної власності та система органів державної влади в сферах реалізації складових інтересів привласнення інтелектуального продукту. Розвиток інституціональних обмежень актуальної їх частки розділяється за наступними періодами.

На першому з них відобразилося формування основи для домінування владних інтересів привласнення інтелектуального продукту. Він постав у формі об'єкта привласнення, "правовий імунітет" якого був тимчасово втрачений. В процесі роздержавлення, через невідзначеність правового статусу об'єктів права інтелектуальної власності та відсутності їх відповідного обліку, було залучено переважно матеріальні складові активів підприємств. Це призвело до неврахування інтелектуального продукту в формі нематеріальних активів у вартості статутних фондів акціонерних товариств, що створювалися. В результаті наукоємні виробництва, об'єкти інтелектуальної власності яких не включено до господарського обігу, не мали необхідних фінансових джерел для їх оновлення. Безконтрольний процес надав можливості використання форм інтелектуального продукту в якості інструменту перерозподілу власності на користь "новостворених" володарів патентів, відповідного тиску на суб'єкти господарювання, вивозу капіталу за кордон тощо.

Для розвитку владних інтересів привласнення була прийнята низка спеціальних законів України з урахуванням міжнародних регулятивних норм щодо зниження трансакцій специфікації прав інтелектуальної власності в окремих її сферах. На практиці актуалізувалася система ідентифікації, інвентаризації, обліку та аналізу господарської цінності об'єктів інтелектуальної власності з метою введення їх у господарський обіг. Окрім цього, створення Державного патентного відомства України в 1992 р. започаткувало (в частині реалізації владних інтересів привласнення) виконання ним функцій центрального органу державної виконавчої влади у сфері охорони промислової власності. На базі Українського республіканського агентства з авторських і суміжних прав було створено в 1992 р. Державне агентство з авторських і суміжних прав, яке сприяло зниженню трансакцій специфікації при втіленні управлінських та творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту.

Нажаль реалізація владних інтересів відставала від їх творчо-трудова та управлінської

частин, чому сприяла суперечливість судової частини тріади гілок влади (що залишилася на рівні, успадкованому від адміністративно-командної системи). Набуло актуальності радикальне зниження зазначених трансакцій шляхом проведення соціально-економічних реформ в країні із впровадження міжнародних стандартів охорони прав інтелектуальної власності (наприклад, укладена Угода про партнерство та співробітництво з ЄС, підтверджено участь в міжнародних угодах з питань охорони інтелектуальної власності), започаткування переговорного процесу про набуття повноправного членства в СОТ.

Отже, перший період реалізації владних інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі нематеріальних активів відзначився формуванням трансакцій специфікації, під впливом становлення традицій законодавчого захисту прав інтелектуальної власності та створення відповідних базових організацій.

Поява такого підґрунтя обумовила другий період реалізації здебільшого владних інтересів привласнення інтелектуального продукту. На ньому відбувалося зниження трансакцій специфікації через становлення відповідного міжнародно-правового захисту, який набув системних властивостей та асоціації з державною системою охорони прав інтелектуальної власності.

Формування правових традицій сприяло вивільненню реалізації владних інтересів привласнення інтелектуального продукту. Відповідно до них стала актуальною формалізація інститутів державної влади, державних організацій у межах системи державного регулювання сфери інтелектуальної власності. Активізувалася діяльність комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, в структурі якого почав діяти підкомітет з питань інтелектуальної власності та інноваційної діяльності. Через нього владні інтереси привласнення реалізувалися в напрямку здійснення законопроектної роботи у сферах науковій, науково-технічній, освітній, інноваційній, захисту прав інтелектуальної власності, розвитку високих технологій, їх контролю, підготовки та попереднього розгляду питань, віднесених до владних повноважень. Забезпечити пріоритет владних інтересів привласнення інтелектуального продукту була покликана відомча патентна бібліотека Державного патентного відомства України, що почала здійснювати з 1999 р. функції патентно-інформаційного забезпечення фізичних і юридичних осіб національною та

зарубіжною патентною документацією. Саме спробою інтегрувати в єдину систему охорону авторського права й промислової власності стало створення у 1999 р. нині діючого Міністерства освіти і науки України, до компетенції якого віднесено управління системою охорони прав інтелектуальної власності.

Розбудова такої системи стала одним з пріоритетів довгострокової інноваційної політики держави, що відкрила взаємодію владної та управлінської часток інтересів привласнення інтелектуального продукту. Відмічений комітет з питань науки і освіти активно розпочав підготовчу роботу з опрацювання стратегії інноваційного розвитку України. Було проаналізовано на парламентських слуханнях стан, проблеми і стратегічні перспективи науково-технологічного та інноваційного розвитку України, а також досвід інноваційної політики зарубіжних країн у плані концепцій, стратегій, пріоритетів. Для виконання цієї стратегії намічено розробку і затвердження програми заходів, забезпеченої необхідними ресурсами.

Нажаль, зазначена система набула суперечливих перспектив реалізації владних інтересів привласнення інтелектуального продукту поза розвитком регіональної підсистеми. Так, в Законі "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" прописано створення регіональних підрозділів з питань інтелектуальної власності, інноваційної діяльності, трансферу технологій. Однак, у більшості регіонів зазначене так і не було досягнуто. Тобто, на зміну програмно-цільових методів адміністративно-командної системи управління, з її аналізом статистики нововведень та інноваційно-активних підприємств, прийшло ліберальне доведення до відома контрольних показників та відповідний аналіз статистики на регіональному рівні. Це стосується і динаміки створення в регіонах фінансово-кредитних установ, які передбачені Законом України "Про інноваційну діяльність".

Як бачимо, другий період переважної реалізації владних інтересів привласнення інтелектуального продукту відзначився трансакціями специфікації, обумовленими формуванням традицій системи охорони прав інтелектуальної власності в Україні.

Третій період реалізації здебільшого владних інтересів привласнення інтелектуального продукту пов'язаний з переходом на інноваційну модель розвитку економіки України.

Сучасний розвиток системи охорони прав інтелектуальної власності в Україні пере-

творюється у прогресуючий процес її (системи) внутрішньої диверсифікації та якісного вдосконалення – відповідно до швидких змін в об'єктах регулювання авторського права та промислової власності. Така система намагається зменшити трансакції специфікації через регулювання різновидів правомочності: принаймні шістнадцяти самостійних об'єктів авторського права в галузі науки, літератури та мистецтва; трьох видів суміжних прав, а також захисту від недобросовісної конкуренції; дев'ятьох видів промислової власності. В системі закладаються норми, що спрямовують на створення сприятливого для інвестиційних процесів, інституціонального середовища, однак контрастують з недостатньою державною їх підтримкою, а звідси й низькою інноваційною активністю промислових підприємств. Тільки за умов інтенсифікації інноваційних процесів можуть бути затребувані форми інтелектуального продукту, зокрема, об'єкти промислової власності.

Повноті реалізації владних інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі патентів на винаходи нанесено шкоду прийняттям такої умови вступу України до ЄС, як збільшення розміру зборів за підтримання чинності патентів у 37 разів. В результаті, через нестачу коштів багато підприємств почало відмовлятися від підтримання чинності патентів на винаходи. Держава протягом перших двох років членства в СОТ втратила близько трьох тисяч патентів на винаходи, над якими працювали колективи бюджетних науководослідних інститутів, конструкторських бюро. В наслідок цього зменшуються не тільки показники подання заявок на винаходи, а й вітчизняні винахідники починають масово подавати заявки на винаходи до зарубіжних країн. За кордон передається до 20% інноваційно-перспективних розробок вітчизняної науки, що відображає тенденцію безконтрольного відтоку науково-технічних розробок і технологій. Хоча в Україні для його врегулювання і опрацьовується Програма державної підтримки зарубіжного патентування винаходів, однак, для отримання правової охорони кожного з них за кордоном, необхідно здійснити зарубіжне патентування і фінансування в десятки тисяч євро.

Погодженню реалізації владної та творчо-трудової складових інтересів привласнення інтелектуального продукту сприяє розв'язання їх суперечностей через доопрацювання законодавства у сфері авторського права і суміж-

них прав відповідно до норм Директив ЄС та Цивільного кодексу. Це стосується, насамперед, неправомірного розміщення форм інтелектуального продукту в мережі "Інтернет", уномування його оцифровування для уникнення перешкод розвитку науки і освіти, врегулювання випадків привласнення зазначених форм в "тіньовому секторі" економіки. Окрім цього, важливо розв'язати суперечність реалізації творчо-трудова інтересів привласнення інтелектуального продукту в формі майнових прав. Так, відповідно спеціальним Законам з інтелектуальної власності майнові права належать роботодавцю і автор має право на адекватну винагороду, водночас у Цивільному кодексі регламентована спільна приналежність майнових прав. Вирішення протиріччя реалізації творчо-трудова частини зазначених інтересів можливе також за рахунок активізації раціоналізаторської діяльності. Підвищення мотивації раціоналізаторів, введення в господарський обіг нових форм інтелектуального продукту, трансфер технологій та ін., потребують їх моніторингу з метою інтенсифікації інститутом державно-приватного партнерства, збагаченого традиціями інших країн.

Разом з тим, формування системи охорони прав інтелектуальної власності в Україні не є завершеним і суперечливо впливає на трансакції специфікації в аспекті норм охорони порід тварин, комерційної таємниці, "ноу-хау", фольклору, народних художніх промислів і традиційних знань тощо.

Звідси, третій період реалізації переважно владної складової інтересів привласнення інтелектуального продукту визначається трансакціями специфікації, обумовленими процесом внутрішньої диверсифікації та якісного вдосконалення системи охорони прав інтелектуальної власності в Україні.

Таким чином, розвиток прав інтелектуальної власності на другому етапі економічної революції в Україні відзначає реалізацію здебільшого владних інтересів привласнення інтелектуального продукту в наступних періодах: базовому, системному, диверсифікованому.

Реалізація складових інтересів привласнення у виявлених періодах становлення системи господарювання, заснованої, переважно, на привласненні інтелектуального продукту, характеризується різноманітними критеріями. Наприклад, реалізації творчо-трудова елементів інтересів привласнення відповідає величина й динаміка попиту на інтелектуальний

продукт. Управлінській складовій зазначених інтересів властива динаміка і обсяги фінансування інтелектуальної сфери. Повноту реалізації владної частини інтересів привласнення відображають потоки поданих заявок на винаходи, корисні моделі. Наведена різноманітність критеріїв у своїй взаємодії утворює систему, яка сприяє виявленню загального напрямку формування нової системи господарювання

(табл. 1.) – розвиток привласнення інтелектуального продукту на відповідному ринку. Його становлення представлено "критичною масою" форм інтелектуального продукту, здатною саморегулюватися на ринкових принципах. В силу цього подальша еволюція привласнення інтелектуального продукту спроможна здійснюватися за ринковими законами.

Таблиця 1

Порівняння реалізації складових інтересів привласнення інтелектуального продукту в Україні на другому етапі економічної революції (за Д.Нортом)

характеристики	складові інтересів привласнення		
	творчо-трудові	управлінські	владні
обмеження самореалізації	зразки	правила	традиції
хронологічні періоди	коопераційно-спеціалізований, конкурентний, стандартизований	автономний, розпорозшений, інтеграційний	базовий, системний, диверсифікований
критерії	величина, динаміка попиту на інтелектуальний продукт	обсяги фінансування інтелектуальної сфери	потоки поданих заявок на винаходи, корисні моделі
транзакції	трансформаційні	Відокремлення	специфікації

Література

1. Сапир Ж. Экономика информации: новая парадигма и ее границы // Вопросы экономики, 2005. – № 10. – С. 4-24.
2. Стиглиц Дж. Информация и изменение парадигмы экономической теории // Эковест. – 2003. - Вып. 3. – С.336-427.
3. Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. - К., 2003.
4. Майминас Е. Информационное общество и парадигма экономической теории // Вопросы экономики. – 1997. – № 11. – С. 86-95.
5. Кастельс М. Становление общества сете-

вых структур / Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: «Academia», 1999.

6. Афанасьев В.С. Буржуазная экономическая мысль 30-70х годов XX века. – М.: Мысль, 1976. - С.324.
7. North D.C. Growth and Welfare in the American Past: A New Economic History, 1966.
8. Шевчук О.Б. Информационный капитал: его сущность и виды // Економічна теорія. – 2005. - № 2. - С. 41-48.
9. Зверяков М.І. У пошуках виходу з кризи // Економіка України, 2013. – № 8. – С. 5-21.

Статья поступила в редакцию 22.01.2014